

TERMIZ DARYO PORTINING SHAKLLANISHI TARIXIGA DOIR

*Djurayeva Ulmas Choriyevna, Termiz davlat universiteti
o'qituvchisi, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

TOWARDS A HISTORICAL STUDY OF THE FORMATION OF THE TERMEZ PORT

*Dzhurayeva Ulmas Choriyevna, Teacher at Termez State University,
Doctor of Philosophy in historical sciences (PhD)*

К ИСТОРИИ СТАНОВЛЕНИЯ ТЕРМЕЗСКОГО РЕЧНОГО ПОРТА

*Джуряева Ульмас Чориевна, Термезский государственный
университет, доктор философии по истории (PhD)*

Annotatsiya: Ushbu maqola Termiz daryo bandargohining rivojlanish tarixi haqida bo'lib, maqolada asosiy e'tibor XX asrning 20-50-yillarida barpo etilgan aynan hozirgi Termiz daryo porti, uning mamlakat hayotida tutgan o'rni tarixiy manbalar asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: kechuv, pristan, Amudaryo flotiliyasi, O'rta Osiyo kemachilik boshqarmasi, Termiz daryo porti.

Annotation: This article is devoted to the history of the development of the Termez river port, the main focus of which is the analysis of the activities of the current Termez river port, built in the 20-50s of the twentieth century, and its role in the life of the population, the country based on historical sources.

Key words: crossing, pier, Amu Darya flotilla, Central Asian shipping company, river port Termez.

Аннотация: Данная статья посвящена истории развития Термезского речного порта, основным направлением которой является анализ деятельности нынешнего Термезского речного порта, построенного в 20-50-х годах XX века, и его роли в жизни населения, страны на основе исторических источников.

Ключевые слова: переправа, пристань, Амударьинская флотилия, Среднеазиатское пароходство, речной порт Термез.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ) / INTRODUCTION). Markaziy Osiyo transport tizimida suv transporti ham o'ziga xos ahamiyatga ega. Suv transportida tabiiy suv yo'llari, bandargohlar – port va pristanlardan foydalaniladi. Shuning uchun suv yo'lining yo'nalishi ko'pincha zaruriy yo'nalishlarga to'g'ri kelavermaydi. Unga yoqilg'i ko'p sarflanmaydi va katta hajmli yuklarni ham tashiyveradi. Mamlakatimizda suv transporti asosan Amudaryo, qisman Sirdaryo kemachiligidan iboratdir. Bu suv transportida mamlakatimizda yagona bo'lgan Termiz daryo portining o'rni muhim sanaladi. Ushbu maqolada mamlakatimizdagi Termiz bandargohining qadimdan rivojlanish tarixi, Termizga Amudaryo flotiyasining kirib kelishi va uning negizida keyinchalik shakllangan kemachilik boshqarmalari hamda Termiz daryo yuk porti tarixini ilmiy tahlil qilishni lozim topdik.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). XIX asr ikkinchi yarmi - XX asrdagi Termiz daryo bandargohining shakllanishi haqidagi ma'lumotlar O'zbekiston Milliy arxivi, Surxondaryo viloyat davlat arxivi fondlarida uchraydi. Shuningdek, mavzuga doir ma'lumotlar S.N.Tursunov, E.A.Qobulov, Sh.Allamuratovlarning dissertatsion tadqiqotlari, monografiyalari va bir qator maqolalarida uchraydi.

MUHOAKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Jumladan, Termiz bandargohining shakllanishi antik davrlardan boshlanib, hozirgi kunga qadar undan foydalanib kelinmoqda. Hozirgi kunda Termiz daryo porti Amudaryoning yuqori oqimidagi Termiz shahrida, Surxondaryo daryosining Amudaryoga quyilish joyining o'ng qirg'og'ida (avvalgi Pattakesar) joylashgan[3]. Bandargoh

<https://orcid.org/0009-0001-9483-8001>

e-mail:

ulmas.jureyave@bk.ru

joylashgan Pattakesar kechuvi Buxoro amirligining Sharq davlatlari bilan Amudaryo suv yo'li orqali olib borgan savdo aloqalarida muhim o'ringa ega edi. Ushbu Pattakesar kechuvi – Termizning Amudaryo qirg'og'iga tutashgan, Buxoro amirligining Afg'oniston bilan chegara chizig'idagi savdo-iqtisodiy jihatdan qulay bo'lgan strategik hudud bo'lib, birinchidan, Pattakesar Samarqanddan Qobul va Hindistonga boradigan asosiy savdo yo'lidagi muhim kechuv joyi; ikkinchidan, Pattakesar nafaqat asosiy savdo markazi, balki Rossiya imperiyasining Buxoro amirligidagi Afg'oniston bilan chegara chizig'idagi muhim harbiy – strategik manzili bo'lgan[4].

Shuning uchun ham Rossiya imperiyasi o'zining buyuk strategik maqsadlarini amalga oshirish, O'rta Osiyoning ichki hududlariga kirib borish, Afg'oniston va Hindiston bozorini zabt etish, quruqlik yo'llari bilan bir qatorda suv yo'llari va undagi kechuvlar hamda bandargohlarga alohida e'tibor qaratishgan. Sababi Rossiyadan keltirilgan tovarlarning bir qismi daryo orqali Termiz (Pattakesar)dan Afg'onistonga yetkazilgan[6].

Rossiya imperiyasi Buxoro amirligi ustidan o'z protektoratini o'rnatgandan so'ng Amudaryoda o'z manfaatlarini ustunligini ta'minlash choralari ko'rdi. Ayniqsa, Rossiya imperiyasi bilan Buxoro amirligi o'rtasida 1873-yil 28-sentyabrda tuzilgan shartnomadan keyin unga e'tibor yanada ortdi. Ma'lumki, shartnomaning 4-moddasida “Kerak va qulay bo'lgan Amudaryoning Buxoro qirg'oqlarida ruslar o'zining pristan (to'xtash joyi) va tovar omborlari qurishga haqlidir”, deb yozilgan[7].

Termiz, Karkidagi garnizonlarining hayotiy ehtiyojlarini va Amudaryoda Petro-Aleksandrovsk, Termiz, Karki, Chorjo'y oralig'ida qo'shin, davlat hamda shaxsiy yuklar, yo'lovchilarni tashish uchun 1887-yil 13-noyabrda Amudaryo harbiy flotiliyasi tashkil etilgan[8]. 1893-yil 15-yanvarda Termiz Buxoro amiri tomonidan Rossiya podshosi ixtiyoriga berilganidan so'ng bu yerda harbiy qismlarni joylashtirishni boshlab, bu yerda Rossiya hukumati mustahkam o'rnatib olish uchun barcha tadbirlarni amalga oshira boshladi. Shuningdek, harbiylar bilan birgalikda bu yerga savdogarlar ham kelib joylashdi va uylar qurib, o'z do'konlarini ochishdi[10]. Amudaryo flotiliyasi kemalari 1897-yildan esa Termizgacha ham qatnov reyslari boshlagan[11]. Shunday qilib, yangi zamonaviy tipdagi kemachilik va daryo bandargohlarining rivojlanishida Amudaryo harbiy flotiliyasining o'rni katta bo'ldi. Harbiy flotchilar chegarani qo'riqlash bilan birga Xiva,

Buxoro, Afg'oniston bilan savdo qilingan yuklarni tashib keltirishda ham katta xizmat qildi.

1917-yilga kelib O'rta Osiyo suv havzalarida yuk ortish quvvati 7 ming tonna bo'lgan 20 dona kema (paroxod) va 50 dona barja mavjud edi. Shu bilan birga Amudaryoda yuk ortish quvvati 24 ming tonna bo'lgan 1500 qayiqlar bor edi[12]. Amudaryo harbiy flotiliyasi milliyashtirilib, uning bazasida Aloqa yo'li xizmati komissari F.E.Dzerjinskiy buyrug'i bilan 1923-yilda “O'rta Osiyo paroxodchiligi” aksionerlik jamiyati tashkil qilindi. Yangi O'rta Osiyo paroxodchilik boshqarmasiga eski kemachilik tizimidan 9 dona bug' bilan yuradigan teploxod 15 dona shatakka olib yuriladigan barjalar va 4 dona yordamchi kemalar meros bo'lib qolgan edi[13]. 1927-yilga kelib esa, Termiz shahrida yangi xalqaro daryo porti quriladi[14]. Shundan keyin Termiz daryo porti uchun alohida davr boshlandi. Ma'lumki, daryo portlari deb kemalardan yuklarni va yo'lovchilarni tushirish va aksincha yuklash va boshqa ish jarayonlarini bajarish uchun maxsus jihozlangan gidrotexnika va qirg'oq inshootlari majmuasiga aytiladi. Daryo portlari tarkibiga yuk tushirish va yuklash kabi mexanizmlar va transport vositalari bilan jihozlangan gidrotexnika va qirg'oqdagi ishlab chiqarish inshootlari kiradi. Bu inshootlar yuklarni tushirish, yo'lovchilarni qirg'oqdagi transport vositalaridan kemaga o'tqazish yoki aksincha ishlarni bajarish, flotlarga texnik xizmat ko'rsatish kabi vazifalarni bajarishga mo'ljallangan. Portlarda yuklarni bir kemadan ikkinchisiga yuklash, yuklarni qabul qilish, saqlash va kema qatnash davri oralig'ida tarqatish kabi boshqa ish jarayonlari ham bajariladi[15].

XX asrning 30-yillari boshida daryo porti Termiz daryo yuk porti (paroxodstvo) deb nomlandi. O'sha paytlarda bu yerda buksir, portfloti bo'lib, uning tarkibida 22 dona barja, 8 dona bug' bilan ishlovchi teploxodlar bor edi. Biroq bu yillarda tajribali komanda a'zolari va shturmanlar kabi kadrlar tayyorlash yetarli darajada emas edi. Daryoda xizmat qiluvchilar va dengizchilar Toshkentda 1930-yilda ochilgan Dengiz texnikumida tayyorlanar edi. Texnikum keyinchalik 1939-yilda Chorjo'y shahriga ko'chirildi[12].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Shunday qilib, Termiz daryo porti orqali sobiq Sovet Ittifoqi Respublikalari o'zaro va Afg'oniston bilan iqtisodiy munosabatlari ancha kuchaydi. Ichki va tashqi savdoning rivojlanishiga o'z hissasini qo'shdi. Hatto, mahalliy xomashyolarni tashish, yuk almashinuvini zamonaviy tashkil etish

usullarining joriy etilishiga imkon yaratdi. Shuningdek, Termiz daryo porti janubiy hududlardagi xomashyo mahsulotlarini tezroq temir yoʻl tarmoqlariga yetkazib, tashib ketish bilan ham shugʻullanardi.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Турсунов С., Қобилов Э., Муртазоев Б. ва бошқ. Сурхондарё тарихи. – Тошкент, Шарқ, 2004.
2. Алламурастов Ш.А. История амударьинского судостроения //Бюллетень науки и практики. – 2020. – Т. 6. – №. 10.
3. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 8-жилд. – Тошкент, Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2004.
4. Allamuratov S.A. The role of the Amudarya waterway and the Surkhan oasis crossings in trade relations of the Emirate of Bukhara. Actual problems of modern science, education and training. Vol. 5, Issue 1 //October. (in English). – 2020.
5. Алламурастов Ш.А. Бухоро амирлигининг Амударё сув йўли ва кечувлари орқали савдо муносабатлари //Взгляд в прошлое. – 2021. – Т. 4. – №. 4.
6. Кабулов Э.А. Место долины Сурхан в торговых сношениях России с восточными странами //Universum: общественные науки. – 2015. – №. 1-2 (12).
7. Логофет Д.Н. Страна бесправия. (Бухарское ханство и его современное состояние) – СПб., В. Березовский, 1909.
8. Третьеский В.Г. Аму-Дарья и её флотилия. – Чарджуй, тип. Х.М. Баранова, 1906.
9. Allamuratov S. A. The role of the Amudarya fleet in the economic life of the emirate of Bukhara at the end of the 19th century-the beginning of the 20th century //Ўтмишга назар журнали. – 2019. – Т. 21. – №. 2.
10. Ўз МА, И-1396 – жамғарма, 2 – рўйхат, 515 – иш, 89 – varaқ.
11. Daryo transporti / Vikipediya, ochiq ensiklopediya // URL: https://uz.wikipedia.org/wiki/Daryo_transporti
12. Бакиев М., Кириллова Е., Янгиев А. ва бошқ. Сув йуллари ва портлар. – Тошкент, 2007.
13. Сурхондарё вилоят давлат архиви, 420 – жамғарма, 1 – рўйхат, 141 – иш, 264-266 – varaқлар.
14. Термезский речной порт/ Википедия, открытая энциклопедия // URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Термезский_речной_порт
15. Сурхондарё вилоят давлат архиви, 28 – жамғарма, 1 – рўйхат, 8 – иш, 4-6 – varaқлар.
16. Allamuratov S. Amudaryo suv yoʻlining shakllanishiga doir ayrim mulohazalar //Tamaddun nuri journali. – 2024. – Т. 11. – №. 62. – С. 84-86.
17. Allamuratov S.A., Toshimov B. B.O.G.L. Qadimgi davr manbalarida amudaryo suv yoʻli haqidagi maʼlumotlar //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2024. – Т. 4. – №. 6. – С. 13-18.
18. Ashurovich A. S. Military-Strategic Goals Of The Russian Empire On The Amu Darya //American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769). – 2023. – Т. 1. – №. 7. – С. 151-155.
19. Ashurovich A.S. The Role Of The Amudarya In Trade Relations of the Emirate of Bukhara (Based on The Documents of the National Archive of Uzbekistan) //Current Research Journal of History. – 2023. – Т. 4. – №. 09. – С. 9-15.

